
PLURILINGÜISME LITERARI AL DOMINI CATALÀ, AHIR I AVUI. ALGUNES REFLEXIONS*

GEORG KREMNTZ
georg.kremnitz@uniuvie.ac.at
Universitat de Viena

Resum: L'article s'ocupa de l'evolució del plurilingüisme literari des dels inicis de la literatura catalana (Ramon Llull) fins avui, i dels criteris que a les diferents moments històrics tenen un paper fonamental. Cal dir que, en comparació amb les altres llengües d'Europa occidental, la situació del català és particular, en més d'un aspecte.

Paraules clau: plurilingüisme literari, segona llengua, funcions de les llengües, estatització de les llengües, nacionalització de les llengües, tria de la llengua literària.

LITERARY MULTILINGUALISM IN CATALAN-SPEAKING TERRITORIES, PAST AND PRESENT

Abstract: The paper deals with the evolution of literary multilingualism in the Catalan literature from its very beginnings (Ramon Llull) up to the present, and with the determination of the criteria that were considered important in different historical moments. The differences in the situation of Catalan regarding other languages in Western Europe are highlighted.

Key words: literary multilingualism, second language, functions of languages, statalization of languages, nationalization of languages, choice of literary language.

1. OBSERVACIONS GENERALS

La literatura a Roma comença sota el signe de la *traducció*: els primers textos llatins són traduccions del grec (fets inicialment per esclaus grecs), i només a poc a poc es desenvolupa una tradició pròpia de literatura. Molt més tard, després de la caiguda de l'imperi d'Occident (476), el llatí continua sent la llengua literària de l'Occident,¹ fins a un moment en el qual ja no es parlava el llatí com a llengua «materna». Això vol dir que la literatura de l'edat mitjana es fa al començament, i durant molt de temps, en una *llengua segona*, apresada. Així doncs, aquesta literatura neix també sota el signe del *plurilingüisme* (en general: llatí – vulgar), com la llatina. Caldrien segles abans que les llengües parlades conquereixin els diferents gèneres de

---

* Dono les gràcies més sinceres a Pia Jordi per la seva lectura atenta d'aquest text.

¹ Les coses són més complicades a l'est: després de la partició de l'Imperi al segle IV s'inicia una «regrecització» de l'est, i segles més tard, d'altres llengües com l'ancià eslau tenen un paper cada vegada més important; no es crea un monopoli de la llengua escrita com a l'oest (cf. Zilliacus 1935).

textos per a la seva escriptura.² Aquest moviment comença, en el domini romànic, amb els juraments d'Estrasburg, i només acaba amb l'expulsió del llatí dels seus últims refugis a les universitats i a l'església catòlica, avui, sota els nostres ulls. L'escriptura, també literària, en aquest temps està lligada sobretot a una eina lingüística potent, i no a una expressió identitària. Però, a l'interior de l'espai europeu, hi ha diferències no negligibles. En veurem algunes en els apartats següents.

2. ELS INICIS

Quan Ramon Llull comença a escriure en català, a finals del segle XIII, el seu plurilingüisme és sobretot funcional: utilitza la llengua que li sembla que tindrà millor recepció (és per això que escriu en àrab quan els receptors potencials utilitzen aquesta llengua). La situació a la península Ibèrica difereix en alguns detalls de la d'altres zones. Aquí el monopoli de l'escrit en llatí és menys evident, perquè hi ha dues altres llengües amb tradició escrita (i sobretot amb regles explícites) que s'utilitzen en les societats: l'àrab i l'hebreu. D'altra banda, la península Ibèrica, en realitat, no forma part de l'Imperi; una conseqüència d'això és que les reformes eclesiàstiques que tendeixen, entre d'altres finalitats, a una reaproximació del llatí eclesiàstic al clàssic, hi tenen menys importància, o quan hi arriben ho fan amb un endarreriment important. Això, entre altres raons, permet una alliberació relativament anticipada de les llengües «vulgars» respecte al model llatí: els sobirans utilitzen sistemàticament les llengües parlades a les corts –sobretot el català, el castellà, el portuguès i l'aragonès– a partir del segle XIII, en un moment en què, a les terres de l'Imperi, les llengües tot just comencen a utilitzar-se amb certa normalitat en aquest domini, i això malgrat una evolució lingüística més ràpida.³ Si tenim en compte que les llengües de la península Ibèrica, des del punt de vista de l'evolució lingüística, són relativament conservadores, molt més que el francès, per exemple, hi veiem una acceleració sociolingüística notable.

He dit que el plurilingüisme literari de Ramon Llull és sobretot funcional. D'altra banda, el seu ús del català per a textos científics es pot comprendre només si sabem que *abans* havia escrit textos en llatí. Aquests li havien procurat el reconeixement com a savi; solament després d'això pogué transgredir aquestes convencions amb èxit. Hi ha algunes restriccions en l'afirmació de l'ús merament funcional de les llengües: sabem que les convencions del temps exigien l'ús de certes llengües, com ara el llatí per a textos científics, però hi ha convencions també entre les llengües «vulgars». Hi ha una preferència per l'ús de certes llengües, o millor varietats romàniques, per definits gèneres literaris. A la Península, la poesia lírica, després de ser escrita en occità, s'escriu en galleg.⁴ Però aquest ús de les llengües no es produeix per raons ideològiques, sinó per raons d'estil, d'elegància. D'altra banda, les diferents llengües del segle XIII, sobretot en territoris veïns, no són tan allunyades les unes de les altres com avui. Per consegüent, la intercomprensió és molt més fàcil que avui. El

² Les llengües pioneres en aquesta avançada van ser el francès en les seves varietats i l'occità.

³ No és impossible que es tracti, entre altres, d'una qüestió d'ensenyament, però caldria verificar això.

⁴ Les primeres «gramàtiques» de l'occità, com la de Ramon Vidal de Besalú, diuen de manera comparable, que l'occità s'adapta millor a les cançons i sirventès, mentre que el francès s'utilitza sobretot per a novel·les i pastorel·les.

plurilingüisme literari és més aviat un exercici estilístic i no una decisió de molta conseqüència. És un terreny, diguem-ne, encara no «ocupat» ideològicament.

3. EL RENAIXEMENT I LA «DECADÈNCIA»

Sabem que hi ha molts canvis importants que es produeixen entre 1450 i 1550: la invenció de la impremta, els «descobriments», les guerres religioses, etc., i, amb tot això, la desaparició del sentiment d'unitat de l'Occident que procurava la doble existència de l'imperi i de l'església única. Els estats moderns que es desenvolupen ara ja no accepten més el primat de l'emperador romà (és conegut que alguns sobirans a la Península, ja al segle XIII reclamaven el títol d'emperador per a ells) i fins i tot alguns d'ells, protestants, consideren el papa com a enemic mortal. Aquests canvis tenen una influència important en el paper de les llengües: la importància del llatí disminueix, mentre que les llengües de les diferents corts es promouen. A partir de 1492 (gramàtica de Nebrija), totes les llengües romàniques utilitzades per sobirans grans o petits entren en un moviment de normativització.⁵ Els sobirans volen disposar d'eines lingüístiques completes, amb regles explícites i complint amb totes les necessitats comunicatives, que poden substituir el llatí. Tenen la il·lusió que, amb aquestes llengües regularitzades, poden comunicar amb els seus súbdits, potser no sabent que la realitat comunicativa és més complicada. D'aquesta manera, l'arquitectura més o menys diglòssica de l'edat mitjana canvia cap a una situació bastant més complicada, on hi ha algunes llengües que a poc a poc entren en competició entre elles per ocupar la primera posició (coneixem algunes frases de Carles I sobre el seu ús de les llengües). Són les llengües del poder. En un primer temps, i fins a la fi de la guerra dels Trenta Anys, el castellà és la llengua amb més prestigi de tota Europa occidental; després, el francès ocuparà aquesta posició. Moltes altres llengües es queden en situacions més o menys residuals: continuen sent emprades, però els nous dominis de la comunicació es tracten (sobretot) en les noves llengües dominants. Hi ha casos en els quals les llengües dominades sofreixen persecucions, sobretot si els seus parlants són considerats com a «enemics» (religiosos o polítics). Fins i tot, algunes llengües parlades en aquest moment desapareixeran completament fins a la fi del segle XVIII. Vaig denominar aquesta evolució com a tendència a l'estatització de les llengües de poder (Kremnitz 2015: 49); és a dir, una tendència cap a la utilització de les llengües del poder. Això vol dir que molts autors passen novament a una *segona llengua*, que ara no és el llatí sinó la llengua del poder respectiu (el plurilingüisme ara és de les llengües clàssiques i algunes llengües de poder, i també de les llengües dominades que moltes vegades són les llengües primeres dels autors).

En aquest moment, el català es troba en una situació bastant particular. D'una banda, és llengua del poder –i de les institucions, això és important– als països de la Corona d'Aragó. D'altra banda, els esdeveniments de 1469/1492 han provocat un desequilibri important entre els territoris de la unió personal creada pels Reis Catòlics: el pes de Castella augmenta contínuament en comparació amb aquell d'Aragó. A l'inici la «decadència» no és tant un retrocés d'Aragó com una avançada important però unilateral de Castella. Això fa que, en cas

---

⁵ És a partir d'aquest moment que es pot fer la diferència entre llengües *dominants* i *dominades*. D'altra banda, aquest procés de normativització és un problema de molt de temps de molt de temps, les acadèmies i els individus encara no coneixen bé les estratègies necessàries i per això avancen de manera poc encertada.

de crisi (com ara el moment de les Germanies), els grups socials en dificultat (sobretot la noblesa) demanin assistència a la cort de Castella que, d'aquesta manera, pot millorar contínuament la seva posició, tant política com cultural.

Per això no és sorprenent que els autors literaris comencin a triar entre la llengua del país –en aquest cas el català– i la llengua més representada a les corts, el castellà. Sabem que, a partir d'aquest moment, molts autors utilitzen les dues llengües per als seus textos literaris. El moviment comença sobretot al regne de València, i es desenvolupa en certes parts dels Països Catalans amb una rapidesa impressionant. Després de pocs decennis, la majoria dels textos literaris impresos passen a ser en castellà. Hi ha autors que només utilitzen aquesta llengua. Les decisions, doncs, de merament funcionals passen a ser també simbòliques, i sobretot de prestigi. Aquest moviment es pot observar a tota la Península: els autors portuguesos, i també els més grans i considerats, escriuen alternativament en portuguès o en castellà, segons el públic, l'indret de les representacions teatrals, etc. Però a Portugal, aquest bilingüisme de prestigi acaba immediatament després de la recuperació de la independència política el 1640. Després, els autors portuguesos es limiten a escriure en la seva llengua. Això indica clarament, d'una banda, que la tria de la llengua depèn també de la situació política, a banda que, aproximadament entre el 1500 i el 1600, hi ha un canvi de la consciència lingüística col·lectiva: la llengua, d'eina sobretot funcional passa a ser també un element simbòlic.⁶

Als Països Catalans, la recuperació de la independència política no es fa i, així, la tendència cap al castellà continua. Sabem que la guerra de Successió canvia novament les dades: d'una unió personal⁷ inicial es passa a un estat espanyol unitari que, al segle XVIII, té més tendències a la unificació lingüística que França, l'exemple a seguir al mateix moment.⁸ Sabem que aquesta legislació té conseqüències nefastes per a la cultura catalana en el sentit que cada vegada s'escriuen menys textos literaris en català i els textos que s'escriuen no tenen sempre un valor literari elevat. És conegut el veredict de d'Antoni de Capmany que cap al 1800 declara el català, en el domini de la literatura, com una «llengua morta». Si les observacions de Capmany són irrefutables quan considerem la literatura amb pretensions elevades, la situació és diferent quan tenim també en compte la literatura «popular», sense pretensions. Allà on es tracta de comunicar *realment* amb la gent, el català continua essent molt present.⁹ D'altra banda, els autors catalans que utilitzen el castellà per als seus textos literaris, continuen en general emprant el català en la vida quotidiana; són, doncs, autors bilingües (i molts d'ells saben escriure bé el català en cas de necessitat).

---

⁶ Es bastant curiós de veure que una evolució comparable es produeix al sud de França, a les terres de llengua occitana: l'*Ordonnance de Villers-Cotterêts*, de 1539, que prescriu l'ús del francès per a tots els actes de valor jurídic, s'accepta gairebé sense moviments de protesta, però quan Lluís XIII, en 1620, no respectant el dret tradicional del Bearn, prescriu també l'ús del francès, les protestes són vives i fins i tot hi ha municipis que continuen utilitzant l'occità bearnès en els escrits interns fins a la Revolució (i els consells municipals l'utilitzen oralment per les seves deliberacions alguna vegada fins als anys 60 del segle XX), cf. Brun, 1923.

⁷ Cal dir que la unió personal amb el decurs del temps va evolucionar cap a una construcció més unitària, sobretot per raó de la importància de la Inquisició.

⁸ Això es veu sobretot quan pensem que França, al segle XVIII, no té cap legislació lingüística al costat de l'*Ordonnance de Villers-Cotterêts*, mentre que Espanya comença a adoptar una legislació per protegir el monopoli lingüístic castellà.

⁹ Cf. ara la tesi d'Ursula Wurl, 2014.

4. LA RENAIXENÇA I EL NACIONALISME EUROPEU

La Revolució Francesa, les guerres de Bonaparte i les conseqüències de tot això provoquen novament uns canvis importants en les ideologies lingüístiques a Europa. Encara que el congrés de Viena en les seves decisions no accepti les visions nacionalistes dels representants dels pobles (no dels governs!) que assagen de fer-se entendre, el nacionalisme serà un dels elements decisius per a la història del segle XIX. L'amalgama que es fa entre concepcions polítiques de la nació (sobretot franceses, seguint les idees de Montesquieu) i les concepcions culturals (sobretot però no únicament alemanyes, cf. Schulze 1994) fa que la llengua tingui un paper cada vegada més important per definir una nació.¹⁰ Després d'algunes vacil·lacions, la Revolució declara el reconeixement i l'ús de la llengua francesa com a signe d'adhesió a la Revolució, la gent que no es conformi amb aquesta decisió és considerada com enemiga de la Revolució.¹¹ Aquesta actitud monopolista serà represa per gairebé tots els altres nacionalismes a Europa (i fora). Així, en endavant una nació es definirà –normalment– per l'existència d'una llengua nacional; vaig anomenar aquest procés la *nacionalització* de les llengües (Kremnitz 2015: 60). Aquesta definició s'enforteix quan es comença a considerar que la llengua és quelcom que l'individu adquireix pel seu naixement en el si d'una comunitat: seria, doncs, una condició innata. Aquesta concepció es generalitza quan les teories darwinianes sobre l'evolució s'apliquen a la lingüística i això que s'anomena *darwinisme social* fa que no sols la llengua es consideri com a element inherent a la persona, sinó també que totes les llengües no tenen el mateix valor. Si hom accepta aquestes posicions, no és possible escriure *bé* una altra llengua que la llengua materna, i a més, el fet d'utilitzar una altra llengua que no sigui la seva és més o menys una traïció.¹² Així, sembla que l'ús d'una altra llengua amb intencions literàries és gairebé impossible.¹³ Aquestes concepcions fan que el plurilingüisme literari es consideri quelcom inacceptable.

Aquesta convicció té conseqüències bastant greus per als catalans, perquè sota el terme de *llengua materna* s'entén ara normalment la llengua de l'estat, és a dir, el castellà, quan la llengua materna real dels catalans continua sent el català. Hi ha doncs una contradicció que sols es podria superar declarant el català com una mera varietat del castellà. Com sabem, això es va intentar portar a terme en diverses ocasions fins a la fi de l'època del franquisme. Però, des dels inicis del segle XIX comença la *Renaixença*, que considera el català com a llengua (pròpia). Els autors catalans que poden utilitzar ara la llengua que volen queden sempre en una situació delicada. Amb l'èxit de la *Renaixença*, la llengua s'utilitza cada vegada més com a vehicle literari

¹⁰ Hi ha excepcions a aquest nacionalisme lingüístic: la renaixença irlandesa, per exemple, insisteix molt menys en la llengua com a element unificador que altres moviments comparables (en bona part perquè la fam de 1846-48 havia matat sobretot la gent celtòfona del país).

¹¹ Les declaracions de Barère i Grégoire, l'any 1794, preparen ideològicament el camí a aquesta interpretació; em sembla que les guerres i les ocupacions tenen una responsabilitat important perquè aquesta interpretació sigui acceptada també per les altres nacions.

¹² És per aquesta raó, entre altres, que el govern feixista d'Alemanya volia impedir als jueus d'escriure literatura en alemany.

¹³ Cf. Epstein, Izac, [1915]. *La pensée et la polyglossie*. Lausanne, Payot, que considera el plurilingüisme com un mal social. És també el moment en el qual en certes societats europees apareix un fenomen nou, l'escriptor monolingüe, que coneix només la *seua* llengua. Generalment, aquests autors són autors «populars», de poca transcendència literària, però alguns d'entre ells poden tenir un èxit de públic remarcable. Per raó de la situació particular, no es troben gaires escriptors monolingües, als Països Catalans, que jo sàpiga.

i els seus autors són normalment bilingües: l'educació oficial que reben es fa en castellà, però la llengua de cada dia que usen és el català. I moltes vegades, els primers autors de la *Renaixença* escriuen molts gèneres de textos en castellà. Caldrà bastant de temps perquè el català recuperi tots els gèneres de textos; això serà una qüestió de generacions. Però, com sabem, als inicis del segle XX, gairebé tots els gèneres existeixen *també* en català (i els que falten encara són activament reivindicats). Cal no oblidar que aquesta política de reivindicar la normalització del català es basa *també* en la convicció ja evocada del monolingüisme innat de l'home i de la incapacitat d'expressar-se realment en una segona llengua. Això explica, en part, la raó per la intransigència de les posicions. Ara bé, una cosa és clara: l'autor que escriu en català continua sent (almenys) bilingüe, mentre que l'autor que escriu en castellà no ho és necessàriament (a menys que sigui català de naixença). I potser no és inútil afegir que la literatura catalana fa uns progressos impressionants en els segles XIX i XX.

Aquesta concepció es manté durant bastant de temps. És present en la legislació de la Segona República, que per als catalans va ser només un compromís bastant flac, i és clarament la base de la política de nacionalisme espanyol del règim franquista. No cal oblidar que aquestes posicions són encara discretament presents en l'important llibre de Francesc Vallverdú, *L'escriptor català i el problema de la llengua*, de 1968 [2a edició del 1975]. Tot i que les reflexions sociolingüístiques de Vallverdú són moderades per l'opressió evident de la dictadura franquista, l'autor recomana vivament als escriptors catalans d'utilitzar únicament el català com a llengua literària.¹⁴ Sabem que aquesta recomanació seva no ha tingut tot l'èxit que ell esperava. Però Vallverdú, per primera vegada, posa al seu llibre en termes científics el problema de la tria de la llengua literària, poc abans que la fi de la dictadura redistribueixi les cartes una altra vegada.

5. EN L'ACTUALITAT

El final del règim franquista significava en un primer temps una alliberació general per a la cultura catalana, i de la literatura en particular. No cal oblidar, però, que, primerament, la situació del 1975/1977 no fou la mateixa que la del 1931 o del 1936/1939, i segon, que es tractava una altra vegada d'un compromís entre posicions molt diverses. Malgrat les seves deficiències, el sistema educatiu del règim franquista va ampliar el coneixement del castellà a la societat catalana (sobretot en els dos últims decennis), de manera que ara una part important de la societat era més o menys bilingüe (aquest moviment continuà sota l'autonomia). Els mitjans, com la ràdio i la televisió, procuraren una presència quotidiana del castellà que fa que, fins avui, el grau d'alfabetització en castellà sigui més elevat.¹⁵ Més tard es poden observar els progressos del castellà a nivell mundial i la immigració creixent que fa que la composició de la població als Països Catalans d'avui sigui bastant diferent de la de fa quaranta anys. Tot això fa que la tria de la llengua literària obeeixi a criteris bastant diversos, i el plurilingüisme literari és cada vegada més visible: hi ha la inscripció al context català, la

¹⁴ Cal afegir que el concepte del conflicte lingüístic, molt important als inicis de la sociolingüística catalana, es fonamenta en la mateixa convicció. Vaig assajar una certa reinterpretació a Kremnitz 2003.

¹⁵ Aquesta observació val per al Principat, però molt més encara per als altres Països Catalans a l'Estat espanyol.

fluïdesa en la llengua respectiva, les expectatives de recepció, i alguna vegada el missatge vehiculat, entre altres.

No sabem si la majoria dels autors catalans i catalanòfons escriu avui en català. D'altra banda, sabem que n'hi ha molts que, tot i escriure generalment o exclusivament en castellà, coneixen perfectament el català (alguns exemples podrien ser Vázquez Montalban, Juan Marsé, o Javier Cercas, etc.). Molts autors utilitzen les dues llengües per a les seves produccions, segons criteris no sempre clars.¹⁶ En general, la literatura catalana no va malament, i podem veure que la tria de la llengua no és necessàriament un obstacle a una llarga recepció d'obres literàries: alguns autors que escriuen en català són tan traduïts a altres llengües que els que escriuen en castellà.¹⁷

D'altra banda, el plurilingüisme literari es nodreix avui de les conseqüències de la immigració. Molts països del món són avui terres d'acollida, per cert en graus diversos, però la migració –que existia sempre– per raons de generalització d'informacions i per les facilitats (relatives) del desplaçament pren cada vegada dimensions més importants. Si la integració dels immigrants es fa sense gaires problemes, aquests s'incorporen a la societat acollidora i alguns d'entre ells, que comencen a digerir les seves experiències, escriuen, algunes vegades primer en la seva llengua d'origen, i després en la del país acollidor. Això passa amb certa regularitat a Catalunya,¹⁸ de manera que es pot dir que la integració en aquest país sembla fer-se bastant bé. Naturalment, hi ha diferències entre la gent provinent de països molt diversos, però la impressió general és la mateixa. Com a exemples, cito només Pius Alibek (iraquí), Najat El Hachmi (marroquina) o Simona Škrabec (eslovena). Tenen orígens molt diversos, però avui formen part del paisatge literari català i descobreixen terres i societats noves per a la literatura catalana. D'altra banda, aquests autors són de tota manera plurilingües, i alguns utilitzen més d'una llengua per la seva expressió literària. D'aquesta manera, participen en el treball d'acostar gent d'origen diferent, que actualment viuen un al costat de l'altre.

Avui, el plurilingüisme literari torna a ser una normalitat, signe d'ultrapassament del nacionalisme dels dos segles passats. Els seus aspectes exteriors canvien, però queda la pluralitat de llengües.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Brun, A. (1923) *L'introduction de la langue française en Béarn et en Roussillon*, París, Champion.
- Heinemann, U. (1998) *Schriftsteller als sprachliche Grenzgänger*, Literarische Verarbeitung von Mehrsprachigkeit, Sprachkontakt und Sprachkonflikt in Barcelona, Viena, Praesens.
- Kremnitz, G. (2003) «Le concept du 'conflit linguistique' aujourd'hui. Essai d'une mise à jour. Avec une annexe: Quelques remarques sur le terme de 'valeur communicative' des langues», *Lengas*, 54, pp. 7-22.

¹⁶ Cf. Heinemann (1998). Hi ha alguns autors que, per raons biogràfiques, practiquen també altres formes de plurilingüisme literari.

¹⁷ Personalment, tinc la impressió que la presència del català com a convidat a la fira de Frankfurt de 2007 va ser un moment clau per a una atenció més elevada a la literatura en català.

¹⁸ No estic suficientment al corrent de la situació als altres Països Catalans per poder avançar una opinió encertada.

- Kremnitz, G. (2015 [2004]) *Mehrsprachigkeit in der Literatur. Ein kommunikationssoziologischer Überblick*, Viena, Praesens.
- Schulze, H. (1994) *Staat und Nation in der europäischen Geschichte*, Munic, Beck.
- Vallverdú, F. (1968) *L'escriptor català i el problema de la llengua*, Barcelona, Edicions 62 [la segona edició de 1975 conté alguns canvis].
- Wurl, U. (2014) *Etappen der Emanzipation des Katalanischen zwischen 1800 und 1900 – eine Erfolgsgeschichte. Die der katalanischen Sprache zugeordneten Rollen. Soziolinguistische und juristische Aspekte*. Viena: Praesens.
- Zilliacus, H. (1935) *Zum Kampf der Welt Sprachen im Oströmischen Reich*, Helsingfors, Mercator Tryckeri.